

ŠKOLA FILOZOFA

Friedhelm Decher, Die Schule der Philosophen. Große Denker über Bildung und Erziehung, Lambert Schneider Verlag, Darmstadt 2012, 240 stranica.

Pitanje o obrazovanju i odgoju danas je aktualnije nego ikad ranije i staro je koliko i naša zapadna kultura, koju pak određuju filozofijska pitanja: Kako može uspjeti naša egzistencija i koji je njezin cilj? Koliko čovjek može biti neovisan i kako istodobno biva socijalnim i političkim bićem? Koji je realni oblik ljudske zajednice? Je li obrazovanje samosvrha ili sredstvo za postizanje nadređenog cilja? Koju važnost pritom ima estetski odgoj čovjeka?

U knjizi autor predstavlja teorije obrazovanja dvanaestorice bitnih mislilaca zapadnoeuropske kulture. Uz predgovor, knjiga sadržava sljedeće dijelove: I. Sofisti: Obrazovanje u vrlini (*Die Sophisten: Ausbildung der Areté*); II. Sokrat: Neznanje kao mudrost (*Sokrates: Nichtwissen als Weisheit*); III. Platon: Oblikovanje ljudske duše (*Platon: Die Formung der menschlichen Seele*); IV. Seneka: Briga o samom sebi (*Seneca: Die Sorge um sich selbst*); V. Giovanni Pico della Mirandola: Čovjek kao autor svoje egzistencije (*G. Pico della Mirandola: Der Mensch als Gestalter seiner Existenz*); VI. John Locke: Život u zajednici s drugima (*J. Locke: Das Leben in einer Gemeinschaft mit Anderen*); VII. Jean-Jacques Rousseau: Čovjek je po prirodi dobar (*J.-J. Rousseau: Der Mensch ist von Natur aus gut*); VIII. Immanuel Kant: Odgoj čovjeka za samoodređenje (*I. Kant: Erziehung des Menschen zur Selbstbestimmung*); IX. Friedrich Schiller: Estetski odgoj čovjeka (*F. Schiller: Die ästhetische Erziehung des Menschen*); X. Arthur Schopenhauer: Volja za životom (*A. Schopenhauer: Der Wille zum Leben*); XI. Friedrich Nietzsche: Gubitak vrijednosti i nihilizam (*F. Nietzsche: Wertverlust und Nihilismus*); XII. Bertrand Russell: Na putu k idealnom karakteru (*B. Russell: Auf dem Weg zum idealen Charakter*); Pogled unatrag (*Rückblick*); Bilješke (*Anmerkungen*), Literatura i Registar osoba. U predgovoru autor ističe da je zapadna filozofija od početaka bila teorija umijeća života i refleksija o uvjetima, oblicima i mogućnostima egzistencije.

Sofisti. Prvi bitan zaokret koji se dogodio u razvoju zapadnoga mišljenja, onaj »od mita k logosu«, k umu i racionalnom shvaćanju zbilje, započinje pitanjem o temelju svih stvari koje postavlja grupa filozofa i istraživača prirode poznata pod

zбирним imenom »predsokratovci«. Za njih je čovjek bio toliko dio kozmosa da im se činilo suvišnim učiniti ga zasebном temom. S početkom Periklova doba, s tzv. zlatnim razdobljem grčke povijesti, kada se najviše državne funkcije otvaraju muškim slobodnim građanima, pojavljuje se potreba za oblikovanjem ideala slobodnoga individuuma, a taj se mogao manifestirati ponajprije sposobnošću argumentiranja i govorničkim umijećem. Stoga nije čudno da je retorika postala bitnom disciplinom obrazovanja. Intelktualnim životom Grka u V. i IV. st. pr. Kr. ovladat će tzv. sofisti. Naziv *sofis* izvorno je obilježavao onoga koji je bio majstor u svojem području, u smislu životne mudrosti, a ne samo mudrosti u specifično filozofijskom smislu. Novost koju uvode jest instrumentalizacija znanja, obrazovanja i filozofije. Od ezoterične mudrosti, koja je bila namijenjena malobrojnim, okreću se k znanju koje je trebalo posredovati širim društvenim slojevima i time biti u funkciji prosvjećivanja. Najviši cilj njihova napora oko obrazovanja bila je *areté* (vrlina), koja znači mnogo više, primjerice valjanost, sposobnost, odlikovnost. Sofisti su inaugurirali temu čovjeka kao praktičnoga i u zajednicu integriranoga individuuma. Naglasili su prvenstvo individuuma u odnosu na »predsokratovce« koji su to prvenstvo vidjeli u cjelini, svijetu i svjetskom zakonu, kojemu je čovjek kao individuum podređen. Poznato je sofističko razlikovanje prirode (*physis*) i zakona (*nomos*). Kultura ne postoji od prirode, ona nije *physis* već *nomos*. Moral, etičke norme, običaji, tradiciju, kategorije dobra i zla, općenito kulturu, čovjek nema od prirode već su njegovo djelo. Zbog toga se razlikuju od mjesta do mjesta i podliježu povijesnoj mijeni. U svezi s Protagorinom tvrdnjom »Čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, i onih koje nisu da nisu«, Decher naglašava da nema jedinstvena stava što Protagora ovdje misli pod čovjekom. Misli li na čovjeka uopće, ljudski rod, ili misli na pojedinca, individualnoga čovjeka? U antici bez iznimke zastupaju tezu da se pod čovjekom mislilo na pojedinca (Platon, Aristotel, Sekst Empirik). Odatle proizlazi spoznajni i etički relativizam, tj. da nema objektivne mjere za slatko ili hladno, ali isto tako ni za dobro i zlo. Daljnju bitnu tezu sofista autor izvodi iz Platonova dijaloga *Protagora*, u kojem Protagora čovjeka predstavlja kao zapostavljeno prirodno biće, koje nije ni najjače ni najbrže. Decher tu vidi poveznicu s Johannom Gottfriedom Herderom i Arnoldom Gehlenom i njihovim određenjem čovjeka kao »bića nedostatka« i »rizičnoga bića«, ali koje raspolaže sposobnostima koje ne posjeduje nijedno drugo živo biće, a to su jezik, religija, tehnika i vrlina. Tekst o sofistima zaključuje mišlju o njihovoj zaslugi u zapadnoj duhovnoj povijesti, a koja se manifestira u isticanju potrebe za odgojem i obrazovanjem.

Sokrat. Na početku teksta autor naglašava misao da se u antici filozofija oblikovala kao umijeće života. Kao što umjetnik oblikuje svoje djelo, tako pojedinac može oblikovati svoj život, što je Seneka izrazio formulom *artifex vitae*, umjetnik života. Sokrat je bio prvi koji je filozofiju u smislu životnoga umijeća teorijski i praktično časno proživio. Na pitanje o pravednosti i nepravednosti ne može se samo apstraktno-teorijski odgovoriti a da se istodobno ne odgovori na pitanje kako čovjek može

urediti svoj život. Ispitivanje i opomena bili su dva bitna dijela njegove pedagogije. Sve počinje s oblikom pitanja koje nitko prije Sokrata nije postavio: Što je **to?**, s pitanjem na koje upitani misli da je moguć brz odgovor. Riječ je o pitanju koje je usmjereno prema bitnoj definiciji i općem pojmu. No odgovori na njega su aporetski, tj. bez konačnoga rješenja.

Autor se poziva na dijalog *Lahet*, koji, smatraju poznavatelji Platona i istraživači Sokratova mišljenja, predstavlja najbolji prikaz Sokratova dijaloga. U razgovoru s dvojicom junaka (Lahet i Nikija) Sokrat želi odrediti što je sama hrabrost, njezin opći pojam. Cilj mu je hrabrost kao takva, a ne neka njezina pojedinačna manifestacija, primjerice hrabrost na bojnopolju ili u civilnom, političkom životu, suočavanje sa siromaštvom ili bolešću. Po Lahetovu mišljenju, ako je ona u svim navedenim slučajevima ista, mogla bi se odrediti kao ustrajnost duše. No Sokrat smatra da ni takvo određenje ne može općenito vrijediti jer se ustrajnost može manifestirati i u negativnim oblicima, kao što su rasipnost i škrtost. Razgovor završava aporetski, bez rješenja. No ono bitno što razgovor sa Sokratom donosi jest da ni o čemu, pa prema tomu ni o hrabrosti, ne možemo pouzdano nešto znati. Jedino znanje kojim on raspolaže jest svijest o neznanju.

Platon. Autor polazi od Platonova dijaloga *Država (Politeia)*, tj. njegova dominantnoga pitanja o pravednosti ističući istodobno njegovu bitnu povezanost s Platonovim učenjem o duši, tj. s Platonovom psihologijom. Po Decherovu mišljenju, Platonova država je odraz duše i njezine strukture, ona je prasluka države. Autor upućuje na povezanost tijela, duše i države.

Od dvaju najviših položaja (vladajućih i vojnika) zahtijeva se strogo reguliran privatni život. Zabranjeno im je privatno vlasništvo, koje je po Platonu izvor nejednakosti, zavisti i time sukoba u polisu. Žene i djeca također su zajednički. Članovima trećega položaja privatno je vlasništvo dopušteno u granicama koje sprječavaju krajnje bogatstvo ili siromaštvo. Cilj takve države jest pravednost, a ona se manifestira u tomu da svatko radi svoj posao i ne miješa se u tuđi. Tu ključnu ulogu ima odgoj i nije slučajno da on zauzima središnje mjesto u Platonovoj *Državi*. Decher navodi misao J.-J. Rousseaua iz *Emila ili o odgoju*: »Da bi se dobila predodžba o javnom odgoju mora se čitati Platonovu *Državu*. To nije političko djelo, kako obično tvrde ljudi koji knjige prosuđuju po naslovu: to je najljepša rasprava o odgoju koja je ikada napisana«.

Odgoj se mora usmjeriti i na tijelo i na dušu; ono što je tjelovježba, gimnastika za tijelo, to je glazbeni odgoj za dušu, koji ne obuhvaća samo glazbu u užem smislu, već sve ono što je posredovano riječju, tj. pjesništvo i literaturu u širem smislu. Po Platonu, prije tjelovježbe treba početi upravo s tim odgojem, što znači da daje prednost obrazovanju duše ili duhovnom obrazovanju. Štoviše bez glazbenoga obrazovanja u užem i širem smislu, ističe Decher, po Platonu nije zamislivo ni filozofijsko

obrazovanje. Spoznaja i znanost imaju u obrazovanju propedeutsku funkciju, u smislu pripreme ili predvježbe. Eros kao ljubav prema lijepom predstavlja stupnjevito uzdizanje od lijepoga tijela prema samoj ideji lijepoga. Taj put stupnjevita uzdizanja Sokrat je označio kao pedagogiju, tj. kao vođenje mladih ljudi. Uzdizanje koje počinje od lijepoga tijela povezano je s Platonovim stavom o važnoj ulozi tjelovježbe i gimnastike za oblikovanje lijepoga tijela, a u krajnjoj funkciji postignuća harmonije tijela i duše (*mens sana in corpore sano*).

Žene trebaju dobiti jednako obrazovanje kao i muškarci i, što je osobito bilo revolucionarno za ono doba, mogu doći i na vladajuće položaje. I muškarci i žene trebaju dobiti odgoj koji je Platon predvidio za filozofe. Konačni cilj obrazovanja Platon objašnjava, smatra autor, znamenitom parabolom spilje u VI. knjizi *Države*, kao »okret duše iz neke vrste noćnog dana u istinski dan, k onom usponu koji vodi k bitku«. Krajnji je cilj spoznaja istinskoga bitka, tj. ideja. Njihovoj spoznaji dolazimo preko matematike i geometrije te dijeljenjem svijeta na vidljivi, osjetilni, tjelesno-materijalni, iskustveni i na inteligibilni, netjelesni, samo umom dohvatljiv svijet ideja. Platon smatra da se učenje ne bi smjelo pretvoriti u pritisak, već bi se trebalo odvijati kroz igru. Autor upućuje i na neke kritičare Platonova modela države, primjerice na Karla R. Poppera.

Seneka. U svojim spisima i mnogobrojnim pismima (prijatelju Luciliju uputio ih je 124) Seneka zaziva sklad između mišljenja i života, ističe Decher: »Naše je vodeće temeljno načelo, govoriti ono što mislimo, i misliti što govorimo. Govor mora biti u skladu sa životom« (75. pismo, *Filozofijski spisi*, III). U vlastitom životu, po Decheru, nije slijedio to načelo. On koji je bjesnio protiv bogatstva i zagovarao skromnost i umjerenost bio je jedan od najbogatijih ljudi svojega vremena. Kritizirao je moćne, a sam je bio jedan od najutjecajnijih i najmoćnijih ljudi u Rimskom Carstvu. Decher upućuje na sličnost između Kanta i Seneke: mnogo kasnije Kant će reći da je čovjek određen za to da samoga sebe odredi, što je zastupao i Seneka. Ta briga o samom sebi nije osobina samo čovjeka, ona je zajednička svim stvorenjima jer dolazi od prirode, nju ne stječemo naknadno. Sve živo karakterizira nagon za samoodržanjem i ljubav prema samom sebi. Bezbroj je životnih oblika u kojima se ta ljudska briga za samoga sebe po Senekinu mišljenju konkretizira. Međutim postoje i oni koji dopuštaju da ih sudbina iznenadi u stanju slabosti i uspavanosti. U spisu *O kratkoći života* Seneka ističe da nema težega umijeća koje čovjek mora naučiti od umijeća valjana života. U tom smislu treba nam pomoći filozofija, po Seneki, stoička. Ona oblikuje naš duh i upravlja našim postupcima: »Kao što medicina nije korisna ako ne oslobađa tijelo od bolesti, tako ni filozofija nije korisna ako ne oslobađa dušu od strasti« (Epikur, *O nadvladavanju straha*, podcrtao Decher). U spisu *De vita beata*, u kojemu se obraća starijemu bratu Gaju, Seneka kaže da svatko hoće biti sretan, ali što je to što pripada sretnomu životu, to je većini nejasno. Seneka, naglašava Decher, želi odgovoriti na pitanje: Kako mogu svoj život tako urediti, da sreća postane njegovom

čvrstom i postojanom osobinom? Ljudsku dušu stoici shvaćaju kao odraz božanskoga uma, božanskoga duha. Čovjek je, po mišljenju stoika, umno biće koje treba živjeti u skladu s prirodom. Živjeti u skladu s prirodom postala je ustaljena formula koja je nadživjela stoljeća. No kako pojedinac može postići taj cilj? Integralni dio uspjela života za Seneku je vrlina (*virtus*), koju određuje kao apatiju, stanje bez strasti. To stanje Seneka i stoici ne vrednuju negativno već kao oslobođenje od afekata, dakle straha, tuge, boli, srdžbe, što za Seneku znači isto što i ljepota duha. No naglašava da sreća nije isključivo u moći čovjeka, to nije stanje koje postizemo jednom zauvijek već se cijeli život moramo za nju boriti. Ne živimo ni u budućnosti ni u prošlosti nego jedino i samo u sadašnjosti, koja je kratka. Smrt nas može pogoditi svaki dan, svaki trenutak: Što se može dogoditi bilo kad, može se također dogoditi danas.

Giovanni Pico della Mirandola. Uz Marsilija Ficina (1433–1499) Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) najznačajniji je predstavnik platonske akademije u Firenci, koja je u njoj obnovljena 1459. Picov studij filozofije i teologije rezultirao je s 900 znamenitih teza (*Conclusiones philosophicae et cabalisticae et theologiae*), objavljenih 1486. Decher se posvećuje Picovu shvaćanju čovjeka kao kreatora vlastite egzistencije. Poslije stvaranja svijeta Bog je čeznuo za bićem koje će voljeti i diviti se njegovu djelu. To je bio motiv za stvaranje čovjeka sa sljedećim osobinama: ponajprije neograničena narav, štoviše takva koju on sam slobodno može odrediti, to je upravo ono što ga razlikuje od svih ostalih bića. No ta sloboda nije bez opasnosti. Dva su moguća rezultata: ili da potone prema životinjskom ili da se uzdigne u visine prema božanskom. Po Decherovu mišljenju, Pico time otvara potpuno nov pogled na čovjeka. Nema unaprijed dane zajedničke ljudske biti, svaki je pojedinac određuje na temelju slobodne volje. To što će on od sebe učiniti prepušteno je njegovoj slobodnoj odluci. On je *plastes et factor*, oblikovatelj i kreator svojega oblika života. Decher eksplicitno izvodi tezu da egzistencija prethodi esenciji. Nije teško prepoznati usmjerenost prema modernim strujanjima, napose egzistencijalističkima, i to prema francuskom egzistencijalizmu (najbliže prema Sartreu). Decher navodi djelo Paula Oskara Kristellera *Osam filozofa talijanske renesanse*. U tome da se čovjek može uzdizati prema božanskom Decher vidi utjecaj Platona koji je upravo približavanje Bogu odredio kao najvišu čovjekovu težnju, koja za Pica znači težnju prema miru, to je prava bit čovjeka, ali mir nije shvaćen u političkom već antropološkom smislu, kao psihološko stanje koje povezuje sve ljude, pa utoliko može imati odraz i u političkoj sferi.

John Locke. Iako započinje s određenjem Johna Lockea kao »modernoga Aristotela«, Decher upozorava da mu je namjera iznijeti njegove misli o odgoju, apstrahirajući širinu njegovih interesa: Locke je bio enciklopedist, uz filozofiju studirao je kemiju i medicinu, proučavao latinski, grčki, hebrejski, arapski, Stari zavjet i srednjovjekovne komentare Aristotela. Uz spoznajno-teorijske probleme bavio se pitanjima prava i države (*Pismo o toleranciji, Misli o odgoju*). Umro je 1704., dvadeset

godina prije Kantova rođenja. Kao empirist, smatrao je da sva naša spoznaja u konačnici potječe iz iskustva, jer bez osjetilnoga opažanja nije moguća nikakva spoznaja. Ne postoje nikakve urođene spoznaje ili ideje, kako je mislio Descartes.

Budući da su djeca po Lockeovu mišljenju obdarena umom, premda ne moraju umno uvijek i reagirati, uspješan se pedagoški rad mora temeljiti upravo na umu, a ne na tradiciji, konvencijama i autoritetu. Glavni cilj odgoja jest stvoriti umno biće, čije će odluke i postupci u prvom redu biti vođeni umom, a ne nagonima i strastima. Pritom veliku važnost u odgoju Locke daje odgajatelju, koji bi trebao biti dobar primjer i uzor mladim ljudima. Što se tiče njegovih političkih ideja, smatrao je da se svi ljudi rađaju kao slobodni i jednaki, da svi imaju pravo na život, slobodu i vlasništvo, a da je ropstvo u svakom smislu nedopustvo. On je bitan suutemeljitelj liberalne političke tradicije novoga vijeka i zagovornik ideje o odvajanju Crkve i države te religije kao osobne stvari čovjeka u koju se država ne smije miješati.

Jean-Jacques Rousseau. Misao na koju se vežu sve Rousseauove misli, teme i uvjerenja jest da je čovjek po prirodi dobar, a zao postaje na temelju ljudskih institucija. Na nagradno pitanje Akademije u Dijonu 1749. – Je li napredak znanosti i umjetnosti pridonio oplemenjivanju običaja? – Rousseau odlučno odgovara niječno, premda se na njega prije očekivao potvrđan odgovor. Rousseau svojim odgovorom dobiva nagradu i svega nekoliko mjeseci kasnije objavljuje tekst *Rasprava o pitanju: Je li obnova znanosti i umjetnosti pridonijela oplemenjivanju običaja*. Koliku važnost pridaje tom pitanju vidi se po tomu što ga označuje kao najveće i najljepše. Na samom početku piše da je upropaštavanje naših duša bilo to veće što su savršenije postale znanosti i umjetnosti. Da je to »zlo« staro koliko i sam svijet, dokaz su Egipat, Grčka, Rim čak i Kina. U svima njima je s napretkom umjetnosti i procvatom znanosti došlo do raspada običaja i njegovih »prirodnih vrlina«. Drugi aspekt kvarenja ukusa, po Decherovu mišljenju, pokazuje Rousseau upućujući na »neumni odgoj djece«. U svojem glavnom djelu *Emil ili o odgoju* piše da, premda ne poznaju vlastiti jezik, djeca uče jezike koje nikada neće rabiti, stihove koje ne razumiju, nesposobni su razlikovati zabludu od istine. Nepoznate im ostaju riječi poput plemenitosti, umjerenosti i hrabrosti. U razdoblju prosvjetiteljstva, koje karakterizira opći optimizam i napredak u svim područjima, pojavljuje se netko tko umjesto napretka osporava korisnost spoznaja, a umjesto napretka svuda vidi propadanje. Iako su ljudi po prirodi jednaki, u suvremenom su društvu upravo nejednaki pred zakonom, nejednaki kad je riječ o pravu na obrazovanje, kad je u pitanju osiguranje materijalnih dobara. U djetetu Rousseau vidi vlastitu formu ljudskoga bitka. Danas nam je to samorazumljivo, no u Rousseauovo je vrijeme dijete bilo promatrano kao deficitarno, manjkavo biće. Cilj obrazovanja jest ljubav prema samom sebi, koju društvo degradira u samoljublje. U prirodnom stanju ljubav prema samom sebi poznaje samo jedan cilj: biti sretan. Ona u prirodnom stanju znači odsutnost patnje, zdravlje, slobodu i osigura-

nje životnih potreba: najsretniji je tko najmanje pati, najnesretniji tko se najmanje veseli (*Emil ili o odgoju*).

Immanuel Kant. Tekst o Kantu naslovljen je *Odgoj čovjeka za samoodeređenje* (*Erziehung des Menschen zur Selbstbestimmung*). Na početku teksta autor ističe postojan utjecaj što ga je Rousseau imao na Kanta, koji Rousseaua naziva »Newtom duha«. Bitan razvoj Kantova mišljenja prepoznaje u okretu, odvrćanju od »školske filozofije« prema »svjetskoj filozofiji«. Nakon 1762. »svjetski filozof« Kant akademsko i teoretsko pitanje Što je čovjek? zamjenjuje pitanjima: Za što sam određen? U čemu se nalazi krajnja svrha, u čemu leži određenje mogega života? Takva su pitanja po njemu egzistencijalnija i praktičnija. Nakon 1762. Kanta se shvaća i dalje kao istraživača i znanstvenika, ali istraživanje i znanost moraju po njemu stajati pod vodstvom praktičnoga uma, to znači moraju biti odgovorni za ljudstvo. Kant je smatrao da je čovjek određen za to da bi samoga sebe odredio. Na toj tezi temelji se njegov odgovor na pitanje: Što je prosvijećenost? Prosvijećenost tumači kao »izlazak čovjeka iz njegove samoskrivljene maloljetnosti«, pri čemu pod maloljetnošću razumije nesposobnost korištenja vlastita razuma bez vodstva drugoga. Kant savjetuje: Imaj hrabrosti služiti se vlastitim razumom. To je »izborna parola prosvjetiteljstva«. Bio je uvjeren da čovjek može biti za to odgajan. Potpuno obuhvaćen duhom prosvjetiteljstva, Kant zastupa optimističnu tezu da čovjek može postati čovjekom samo odgojem i da on nije ništa drugo nego rezultat određenoga odgojnoga procesa. No na pitanje živi li u razdoblju prosvijećenosti, Kant odgovara niječno. Decher ulazi u veliku digresiju, tj. u analizu problema spoznaje, spoznajne teorije, dvaju glavnih spoznajnoteorijskih pravaca, racionalizma i empirizama, kao i u analizu Kantova stava spram njih. Ta se digresija može shvatiti prije kao neočekivan iskorak iz glavne teme, nego kao neka plauzibilna potreba. Decher skicira i Kantovu etičku poziciju. Određujući čovjeka kao »građanina dvaju svjetova«, kao prirodna bića nismo slobodni nego determinirani, dok je pretpostavka našega etičkoga bića sloboda.

Friedrich Schiller. Formiranje čovjeka putem obrazovanja velika je Schillerova tema, ističe Decher, koju naročito razvija u *Pismima o estetskom odgoju čovjeka*. Polazišno pitanje Schillera glasi: Što znači da smo, unatoč svōj prosvijećenosti, još uvijek barbari? Odgovor se nalazi u rastućem mehaniziranju čovjeka i rascjepkanosti njegove psihe, u specijalizaciji i fragmentiranosti modernoga građanskoga društva. Ozdravljenje i spas mogu doći s pomoću »lijepo umjetnosti«; ljudi trebaju »estetski odgoj«. Njegovo temeljno uvjerenje jest, kao uostalom i u većine u tom razdoblju prosvijećenosti, da je primarni zadatak kultiviranje umnih sposobnosti. Iza ovoga temeljnoga uvjerenja, po mišljenju Dechera, stoji tradicionalna antropolojska predodžba o dvostrukoj naravi čovjeka kao umnoga bića s jedne strane i bića prirode s druge strane, kojim pored uma upravlja osjetilnost, odnosno nagoni, afekti i strasti. Filozofi prosvjetiteljstva određenje čovjeka kao umnoga bića smatraju važnijim i nadređenim biću prirode. Schiller nasuprot njima ta dva određenja tumači kao ravno-

pravna, kao jedinstvo koje čovjek ostvaruje kao djelujuće biće. Sva ljudska postupanja potaknuta su nekim motivima; kao dva bitna Schiller navodi materijalni ili osjetilni nagon i nagon za oblikovanjem. Prvi, temeljna karakteristika kojega je promjena, mu otvara svijet, osvještava mu ovisnost o njemu, a drugi mu nasuprot promjeni i ovisnosti o svijetu posreduje ustrajnost i postojanost svijeta te potrebu da ga pojmi. Jasnno je da je riječ o rascjepu u čovjeku. Schiller se pita može li se on premostiti. Je li moguća neka vrsta sinteze? Sinteza tijela i duha, osjetilnosti i uma? Njegov je odgovor potvrđan: nema drugoga puta da se osjetilnoga čovjeka učini umnim, a da ga se ponajprije ne učini estetskim. Regulativnu ulogu između tih dvaju suprotstavljenih nagona, po Schillerovu mišljenju, dobiva treći kojega imenuje nagonom igre, a regulira zahtjeve obaju nagona. Ljepota nije ništa drugo nego oblikovana materija, odnosno materijalno ili sadržajno realiziran oblik. Ideal kojem Schiller teži jest ono što imenuje »lijepom dušom«, u kojoj su u harmoničnom odnosu osjetilnost i um, dužnost i naklonost. Nagon igre, lepota, umjetnost i estetski odgoj kod Schillera su tijesno međusobno povezani. Igru razumije kao kontrast radu. Rad je pod predznakom nužnosti jer jedva dopušta slobodu. Nasuprot njemu igra pretpostavlja slobodu. Čovjek se treba igrati samo s ljepotom, i u potpunosti je čovjek kad se igra. Ovu svezu igre i kulture u svojem djelu *Homo ludens* razvio je nizozemski kulturni povjesničar Johan Huizinga. Po njemu sva kultura ima svoje podrijetlo i izvor u igri. To srodstvo između estetskoga, igre i kulture, po Decherovu mišljenju, susrećemo već na početku zapadne duhovne povijesti. Navodi Aristotelova razmišljanja u njegovu spisu *Politika*, koji u igri vidi odmor od rada, neku vrstu lijeka koji je duši trebao osigurati mir i opuštanje.

Arthur Schopenhauer. Nasuprot Schilleru, Schopenhauer je, ističe Decher, »specijalist za tamne strane ljudske egzistencije«. Svijet je pakao, a život patnja. Pesimizam je jedina primjerena perspektiva svijeta i života. Davno prije Freuda tvrdio je da ljudska psiha počiva na nesvjesnom, koje je nadvladano nagonima, požudama i strastima. Nietzsche, koji se u svojoj 21. godini upoznao sa Schopenhauerovim djelom, bio je snažno privučen njegovim mislima u kojima je »vidio bolest i liječenje, progonstvo i utočište, pakao i nebo«. Schopenhauer postavlja pitanje: Koliko je život uopće vrijedan? Decheru se pak nameće pitanje kako je Schopenhauer uopće došao do toga pitanja. Sam Schopenhauer daje odgovor. U svojoj 17. godini bio je tako pogođen bijedom života da mu se svijet učinio prije djelom đavla nego beskrajno dobra bića. Posljedica je to potresnih mladenačkih iskustava, primjerice susreta s robovima na galijama u Toulonu, za vrijeme putovanja s roditeljima. Takva iskustva pridonijela su snažno njegovu doživljaju života kao »mrske stvari«. To ga je potaknulo da razmišlja o njemu. Postavlja pitanje: Je li svijet još nešto drugo izvan moje predodžbe? Do odgovara želi doći na neuobičajen način, preko tijela, koje je u zapadnoj filozofiji dotada više nego maćehinski tretirano. Na to zašto je izabrao tijelo, Schopenhauer daje jednostavan odgovor: zato što je na dvostruk način dano i jer o njemu ima dvo-

struko iskustvo. S jedne strane dano je kao predodžba, kao objekt među drugim objektima, a s druge strane kao volja. Pojedinačna kretanja tijela jesu pojave, izraz pojedinačnih činova volje. Tijelo je uvjet spoznaje moje volje. Taj odnos proširuje na svijet u cjelini: izvan volje i predodžbe ništa nam nije poznato niti se može misliti. Svijet se pojavljuje kao »objektivacija« volje. Ta objektivacija ozbiljuje se stupnjevito, od anorganskoga svijeta preko billjnoga i animalnoga do čovjeka. U prvim trima stupnjevima nema svijest i spoznaju o sebi, tek s čovjekom postiže i jedno i drugo, postaje svjesna volja za životom, koja jest beskonačno teženje koje se nikada ne smiruje. Smirenje je moguće u nekim trenutcima kontemplacije, prilikom nekoga umjetničkoga užitka ili u očaranosti ljepotom nekoga krajolika. To je vjerojatno utjecalo na Nietzschea, koji u svojem prvom spisu *Rođenje tragedije iz duha glazbe* kaže da je život jedino opravdan kao estetski fenomen. Velik utjecaj na Nietzschea imala je Schopenhauerova postavka o odnosu volje i uma. Od Aristotelova određenja čovjeka kao *zoon logon echon* (ili *animal rationale*) sa Schopenhauerom nastupa radikalna promjena te perspektive. Primaran nije um, inteligencija, duh, već nagoni, strasti i afekti. U izgradnji ljudske psihe primat dobiva nagonsko i nesvjesno, a um i intelekt dobivaju sekundarnu ulogu. Takva promjena perspektive snažno je utjecala na Sigmunda Freuda. Mjereno našim nagonima, željama i strastima naše svjesno Ja, naš um, intelekt i duh pokazuju se nemoćnima. Osnovu psihičkoga čini volja za životom. Um, intelekt i duh izviru iz te volje. Odnos volje i intelekta opisao je Schopenhauer metaforom: volja je gospodar kuće, a intelekt je njezin sluga i rob. Ljudski je život ono između bola i dosade.

Friedrich Nietzsche. U Baselu je Nietzsche 1872. održao pet javnih predavanja o obrazovanju pod naslovom *O budućnosti naših obrazovnih ustanova* (*Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten*). Uočio je tendenciju prema što bržem obrazovanju, koje je trebalo osposobiti za što ranije zarađivanje novca. Svrha i cilj obrazovanja bili su svedeni na korist i na što je moguće veći novčani dobitak. Kao neposrednu zadaću vidio je potrebu postavljanja novih vrijednosti, što pretpostavlja i dugotrajno razdoblje od čak dva stoljeća. Razdoblje do postavljanja novih vrijednosti označuje kao nihilistično doba (*nichilistische Zeitalter*). Inspiriran Schopenhauerom, postavlja pitanje: Ima li egzistencija uopće neki smisao? Ističe da će odgovor na to pitanje zahtijevati nekoliko stoljeća. Schopenhauerov pesimizam samo je prijelazni stupanj prema radikalnijem pogledu na svijet, prema nihilizmu. Nihilist je, po Nietzscheovu mišljenju, netko kojemu se sve pojavljuje kao besmisleno i uzaludno. Na pitanje ima li egzistencija smisao njegov je odgovor kratak i jasan: ne. Nihilizam će obilježiti sljedeća dva stoljeća; najavio se odavno u svim područjima umjetnosti, u glazbi, religiji, politici. Njegov istinski razlog vidi u tomu »da se najviše vrijednosti obezvrjeđuju«. Najviše vrijednosti su dobro, istinito, lijepo i sveto, ono što je svômu ljudskom djelovanju davalo smisao. Nietzsche je smatrao da je umjetnost njegova vremena, posebice glazba, bila spremna odreći se ljepote kao svojega nosećega koncepta. Picas-

sove slike i Schönbergova glazba, ističe francuski filozof Luc Ferry, odjek su nestrukturiranoga, kaotičnoga i nelogičnoga svijeta te pokazuju koliko je Nietzscheova filozofija bila ispred svojega vremena. Obezvrijeđenost ciljeva i svrha u životu čovjeka najjasnije se manifestirala kroz tehniku kao manifestaciju instrumentalnoga uma. Punu afirmaciju besmislenost dobiva smrću boga. Zamjenjuju ga idoli, poput napretka ljudstva, nadmoćnosti zapadne kulture, nadmoćnosti njemačke nacije spram drugih naroda, socijalizam. Nietzsche je mišljenja da bez vrijednosti čovjek ne može živjeti i da je potrebno utemeljiti nove vrijednosti. U ovostranosti i onostranosti stojimo »pred ništa«. Upravo je to nihilizam. Nihilist je neproduktivam čovjek. Njegov lajtmotiv jest »Sve je uzaludno!«. Tom nihilizmu slaboga suprotstavlja Nietzsche nihilizam jakoga. Odstranjenje »pravoga« svijeta, transcendencije, može potaknuti stvaranje novih vrijednosti i davanje novoga smisla egzistenciji. Najviša vrijednost jest zbiljski život. Stoga Nietzsche poziva na vjernost zemlji i odbacivanje nadzemaljskih nada. Taj se život manifestira kao volja za moć i ništa osim toga. Smisao zemlje je nadčovjek. On se oslobodio onostranosti i time stvorio mogućnost da sam stvori nove vrijednosti.

Bertrand Russell. Decher citira Russellovu misao u kojoj navodi da su tri strasti odredile njegov život: zahtjev za ljubavlju, težnja za spoznajom i nepodnošljiva sućut prema patnjama ljudstva. Rastuće tehničke mogućnost vode ka sve kompleksnijem i kompliciranijem društvenom poretku. Ono što ga zanima jest mogućnost sretnoga života u svijetu koji je sve više pod dominacijom tehnike i znanosti. Preduvjet ljudske sreće jest izvjesna harmonija instinkata, razuma i duha. U potrazi za ljudskom srećom nije se zadovoljio samo mišljenjem; ono je bilo usko povezano s njegovim praktičnim angažmanom, ono što je mislio htio je ovjeriti u praksi. Borba za izbornu pravo žena, pacifizam i osuda ratnih zločina samo su dio njegova aktivizma. Objavio je dvije knjige koje se bave temeljnim problemima odgoja: *On Education, especially in Early Childhood* (1926) i *Education and the Social Order* (1932). Mišljenja je da odgoj mora biti subverzivan, to znači sve stvari postaviti u pitanje, sve prihvaćene postulate provjeriti i probuditi potrebu za pitanjem i sumnjom. Treba težiti društvu u kojem će individue rasti u slobodi i gdje neće postojati mržnja, pohlepa i zavist. Dvije su vrste impulsa koje ljude pokreću na djelovanje: posesivni i kreativni. Posesivan je primjerice težnja za posjedovanjem, koja je za drugoga uvijek gubitak. Drugi, kreativan, primjerice znanstveno otkriće ili nova pjesma, znači obogaćenje i samoga sebe i drugoga. Bitna zadaća odgoja, po Russellu, jest pojačati kreativne, a smanjiti posesivne impulse. Koliki je njegov optimizam u vezi moći odgoja, vidi se iz citata da je odgoj »ključ k novom svijetu«. Proizvodnja tzv. ljudi strojeva ima za posljedicu izvjesno duhovno ropstvo i intelektualno propadanje. Ona će »sve ubiti što je na području umjetnosti, mišljenja i konačno ljudskih osjećaja vrijedno, i ubija neizbježno životno veselje, koje ne može postojati ako je umrla spontanost«. Bio je protiv poučavanja nečega samo zato što je to oduvijek bilo poučavano, protiv larpurlartizma u

poučavanju jer ono uvijek mora imati na umu neku korist, pri čemu se pod korišću ne misli u reduciranom smislu na materijalnu ili novčanu. Natjecanje i konkurencija ne smiju u odgoju mladih potiskivati i ograničavati suradnju i zajednički rad. Pledira da razvijanje sposobnosti zajedničkoga rada postane sastavni dio odgoja.

Pogled unatrag. U zaključku autor daje svojevrsnu sintezu dvanaest promišljanja odgoja i obrazovanja u zapadnoj filozofskoj tradiciji. Ono što analizirane teorije povezuje jest težnja za što potpunijim oblikovanjem čovjeka. Kratko rekapitulira što to znači za svakoga od analiziranih autora. Pokazao je koliko su te teorije ambiciozne, široke i budućnosne, za razliku od uskih i ograničenih rasprava o odgoju i obrazovanju s kojima se susrećemo u suvremenosti. Iako nije riječ o revolucionarnoj knjizi, posrijedi je spretan i uspio prikaz odgoja i obrazovanja iz pogleda dvanaestorice glasovitih filozofa.

VESNA BATOVAŃA